

ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA RIZIČNO PONAŠANJE DJECE I MLADIH

Anita Sokač

SAŽETAK

Jedan od bitnih problema današnjice je porast nasilja među djecom i mladima. Svakog dana čitamo onekom novom izgred, napadima na maloljetnike, tučnjavama u školama, opijanjima maloljetnika, različitim vrstama psihičkog maltretiranja npr. putem društvenih mreža. Brojni psiholozi bave se proučavanjem različitih čimbenika koji dovode do rizičnog ponašanja djece i mladih. Stručnjaci različitih znanstvenih područja pokušavaju odgonetnuti zašto neka djeca i mladi koji su izloženi rizičnim činiteljima ne usvajaju rizično ponašanje, za razliku od drugih koji se nalaze u istim ili sličnim okolnostima.

Ključne riječi: rizična ponašanja, nasilje, alkoholizam, međuvršnjački odnosi, mediji, videoigrice, primarna prevencija

UVOD

Zabrinutost zbog porasta nasilja u stvarnom životu, osobito među mladima, pokušava se objasniti različitim čimbenicima. Više je mogućih uzroka agresivnog i nasilnog ponašanja djece i adolescenata koji se povezuju sa njihovom osobnošću, obiteljskim, školskim, društvenim i drugom utjecajima. Mnogi problemi djece i mladih često su rezultat ignoriranja ili neprimjerene pomoći i zaštite u obitelji, školi ili široj okolini. Termin „djeca i mladi u riziku“ u znanstveno-stručnoj literaturi koristi se uglavnom kao „univerzalni“ termin za osobe koje tijekom djetinjstva i adolescencije iskazuju različite obiteljske, zdravstvene, emocionalne, odgojno-obrazovne probleme ili neke oblike poremećaja ponašanja i ličnosti (Bašić, 2000, u: Izvješću OECD-a, 2007, str.15). Rezultati različitih pedagoških, socioloških, javno zdravstvenih istraživanja pokazuju da djeca i mladi koji već u ranoj životnoj dobi konzumiraju alkohol, droge, opijate, duhan, koji bježe ili napuštaju školu, nasilni su prema sebi i drugim osobama, skloni skitnji, ranom stupanju u intimne seksualne odnose i dr., predstavljaju populaciju izloženu mnogim rizicima kao i posljedicama za njihovo zdravlje, postignuće i ukupni razvoj.

Uočavajući ove probleme i posljedice koje ih prate, još prije više od jednog desetljeća počelo se upozoravati roditelje, učitelje, odgajatelje i sve koji su u dnevnom kontaktu s djecom i mladima na potrebu rane primarne prevencije (Jessor, 1998). Prema službenim podacima zdravstvenih, socijalnih, odgojno-obrazovnih ustanova te izvještaja policije spektar rizičnih ponašanja djece i mladih proširuje se na neka „nova“, primjerice -

politoksikomaniju (kombiniranje različitih psihoaktivnih tvari i alkohola); brzo opijanje „*bringe drinking*“; „*hook up*“ kulturu (seksualni odnos sa što većim brojem partnera); noćne utrke i rizične vožnje motornim vozilima; iskakanja i uskakanja u jureća vozila; patološka ponašanja i psiho-somatske probleme (depresija, anksioznost i dr.); poremećaje spavanja, probleme ishrane (anoreksija, bulimija); dugotrajna noćna izbjivanja i druga rizična ponašanja. Po načinu izražavanja agresivni postupci prema vršnjacima mogu biti: direktni (otvoreni), koji se dijele na fizičke (udaranje, uništavanje stvari) ili verbalne (vikanje, nazivanje pogrdnim imenima, prijetnje i sl.); te indirektni (pokriveni) agresivni postupci kojima je cilj namjerno nanošenje štete ili boli drugima, a da pritom agresor ne bude primijećen čime se izbjegava moguća osveta i socijalna osuda (Björkqvist i sur., 1992.; Gentile i sur., 2003.). Indirektni oblik uključuje različite strategije: širenje glasina, ogovaranje, izmišljanje ružnih, neistinitih priča, otkrivanje tajni, isključivanje, izoliranje, a radi uništavanja bliskih veza ili odnosa te osjećaja prihvaćanja, pripadanja ili uključenosti napadnute osobe. Njihovom porastu i brzom širenju danas pridonosi i moderna komunikacijska tehnologija: blogovi, forumi, društvene mreže i sl.

Mediji su postali važni čimbenici socijalizacije koji dominiraju životima djece diljem svijeta te je pozornost javnosti i znanstvenika sve više usmjerena i na utjecaj televizije, filma, računalnih igrica i interneta na neprihvatljive oblike ponašanja sve većeg broja učenika. Veliki broj korelacijskih i longitudinalnih istraživanja te eksperimenata sugerira negativnu povezanost između medijskog nasilja i ponašanja koja uključuju postupke ili namjeru povrjeđivanja ili oštećivanja drugih, najčešće vršnjaka (Anderson, Bushman 2001.; Gentile, Anderson, 2003. Anderson i sur., 2004.; Gentile i sur., 2004.; Gentile, Saleem, Anderson, 2007.; Whitaker, Bushman, 2009.; Anderson i sur., 2010.).

Također, znanstvenike je zanimalo da li postoje razlike u manifestiranju rizičnog ponašanja s obzirom na spol. Brojni radovi govore u prilog činjenici da su mladi muškog spola skloniji delinkventnom i agresivnom ponašanju, poremećaju ophođenja, ali i konzumiranju psihoaktivnih tvari, posebno alkohola i marihuane (Fagan i sur., 2001; Scales, 1999; Buljan-Flander i sur. 2007; Žižak i Jeđud, 2005; Ciairano i sur., 2009; Mihić i Bašić, 2008; Novak i Bašić, 2008; Lebedina-Manzoni, 2005 i dr.). Pongrac (2003) navodi rezultate brojnih istraživanja koja pokazuju da maloljetnici skloni agresivnim oblicima ponašanja češće imaju slabiji obrazovni uspjeh, veći rizik za neuspjeh te lošije vladanje u školi (ometanje nastave i česte tučnjave s drugim učenicima). Takvi učenici su često slabije privrženi školi, školu doživljavaju kao prisilu te iz nje bježe ili je napuštaju češće nego njihovi tzv. nenasilni vršnjaci.

Rizično ponašanje djece i mladih

Provedeno je istraživanje čiji cilj je ispitati percepciju nastavnika i odgajatelja o aktualnim pedagoškim problemima djece i mladih, o rizičnim oblicima ponašanja te utvrditi postoje li programi primarne prevencije rizičnih ponašanja, načine i oblike njihova provođenja te suradnju s roditeljima.

Ispitivanje je provedeno na 196 ispitanika koje su činili predškolski odgajatelji, nastavnici osnovnih i srednjih škola te odgajatelji u učeničkim domovima s kraćim i duljim radnim iskustvom. Za potrebe istraživanja konstruiran je anketni upitnik za nastavnike i odgajatelje „*Prevencija rizičnih ponašanja djece i mladih - odgojna uloga obitelji i škole*” koji obuhvaća 14 pitanja otvorenog i zatvorenog tipa (Zloković, Vrcelj, 2010). Veliki broj ispitanika na prvom mjestu rizičnih ponašanja ističe problem rane seksualne aktivnosti i preuranjenog seksualiziranog ponašanja maloljetnika. Jedna od „novih” pojava u seksualnom ponašanju sve mlađih je i „*hookup*” kultura - „uloviti” što veći broj partnera za seksualne odnose u kojima nema nikakve međusobne obaveze niti osjećaja (Zloković, Vrcelj, 2010). S obzirom na mnoge rizike koji slijede iz sve ranije seksualne aktivnosti nesumnjivo je kako su informativna, savjetodavna te općenito odgojna i zdravstvena uloga roditelja i nastavnika bitne u sustavnoj primarnoj prevenciji rane i rizične seksualne aktivnosti djece (adolescentne trudnoće, spolno prenosive bolesti, AIDS...).

Također nastavnici i odgajatelji uočavaju problem konzumiranja alkohola i droga kao pojave s tendencijom daljnjeg porasta. Starosna granica prvog kontakta sa sredstvima ovisnosti spušta se sve niže i to prema “starijem” osnovnoškolskom uzrastu. U Hrvatskoj dob djece u kojoj se najčešće poseže za alkoholom je od 12. do 14 godine života (Kuzman i sur. 2004, str. 42). Primjećuje se i pojava politoksikomanije kod mladih. Oni koriste i kombiniraju različite psihoaktivne tvari: alkohol, kanabinoide, opijate, hipnotike i sedative, stimulanse centralnog nervnog sistema, halucinogene, isparljive rastvarače (ljepila, benzin, boje...). K tome najnoviji trend među mladima je i tzv. „*bringe drinking*” čiji glavni cilj je napiti se što brže. Teške i moguće smrtne posljedice uslijed opijanja djece i mladih predstavljaju izrazitu opasnost za njihov razvoj. Kao glavne razloge za početak konzumiranja psihoaktivnih sredstava maloljetnici navode socijalni pritisak vršnjaka (27,7%) i znatiželju (24,2%), ali jedan od razloga su i neprimjereni obiteljski odnosi (Hrvatski zavod za javno zdravstvo 2007).

Javlja se i problem nezainteresiranosti djece i mladih za školu, školske obaveze i postignuće što nerijetko rezultira duljim ili trajnim napuštanjem daljnjeg školovanja. Ovo

se posebice odnosi na srednjoškolsku populaciju. Neki mladi ljudi obrazovanje ne smatraju kao vrijednost i životni cilj. Uz nedostatak pozitivne podrške obitelji i škole mladi koji su napustili školu visoko su rizična populacija. Mnogi počinju eksperimentirati s alkoholom, drogom i ulaze u svijet delinkvencije. Preopterećenost školskim obavezama i „neatraktivnim” nastavnim sadržajima, kao i tradicionalni načini njihova prezentiranja, marginalizirane odgojne uloge škole i odgojno neutralna škola, samo su neki od mogućih razloga zbog kojih zabrinjavajuće veliki broj djece i mladih “ne voli” školu ili je napušta.

Utjecaj medijskog nasilja na agresivno ponašanje djece i mladih

Porast agresivnog ponašanja djece i adolescenata često se veže uz osobitosti sadržaja i količinu vremena koju djeca provode pred televizijskim i računalnim ekranima. U odnosu na televizijsko i filmsko nasilje u kojem su djeca u pasivnoj poziciji, sve češće se istražuje utjecaj video i računalnih igrica zbog njihove interaktivne prirode. Naime, u njima djeca nisu samo pasivni primatelji, već najčešće aktivno sudjeluju i sukreiraju nasilje. Veliki broj znanstvenika ističe da je utjecaj videoigara na nasilno ponašanje potencijalno moćniji od izloženosti nasilju na TV i filmskim ekranima (Gentile, Anderson, 2003.). Među mnogobrojne argumente koji govore o utjecaju video i računalnih igara na djecu spadaju identifikacija, nagrađivanje, primjena efikasnih tehnika učenja, cjelovitost i kontinuitet. Izloženost djece televizijskim ili filmskim nasilnim scenama ne nagrađuje se izravno, dok se u videoigramama agresivni postupci tako nagrađuju. Djeca izloženija medijskom nasilju u ranoj školskoj dobi kasnije su bila verbalno, fizički i relacijski agresivnija. Izloženost medijskom nasilju opisana je kao čimbenik rizika za agresivne stavove i ponašanja (Gentile i sur., 2004; Anderson i sur., 2010.).

Različitim istraživanjima dokazano je da učenici koji gledaju TV emisije u kojima ima više nasilja, češće iskazuju i sva tri oblika nasilnog ponašanja prema ostalim učenicima, odnosno potvrđena je veza između izloženosti televizijskom i filmskom nasilju i agresivnog ponašanja djece u stvarnom životu (Anderson, Bushman, 2002.; Hue -smann i sur., 2003.; Gentile i sur., 2003.; 2004.; Huesmann, Taylor, 2006.).

U obrazloženju dobivenih rezultata moguće je navesti niz razloga, a nameće se učenje po modelu. Poznato je da djeca najvjerojatnije imitiraju modele za koje smatraju da imaju privlačne ili poželjne osobine (snaga, izgled, popularnost), a takvi su upravo mnogobrojni televizijski likovi. Drugi važan činitelj identifikacije je doživljava li model potkrepljujuće ili kažnjavajuće posljedice za svoje ponašanje. Agresivni televizijski modeli često su za svoje ponašanje nagrađeni, odnosno različiti nasilni načini rješavanja problema pomažu im

da postanu junaci, oni kojima se drugi dive i o njima pričaju, što osobito imponira adolescentima. S druge strane nasilje se najčešće ne kažnjava. Sve navedeno zapravo je posredno potkrepljivanje i poticanje djece na slična ponašanja koja poslije mogu “pokazati u situacijama u kojima su na to potaknuta - kao kad su u dodiru s vršnjacima” (Vasta, Haith, Miller, 1998. str., 49). Dugotrajna izloženosti nasilnim televizijskim sadržajima može rezultirati nakupljanjem novostvorenih predodžbi, vjerovanja i stavova koji modificiraju ponašanje pojedinca (Livazo -vić, 2009.).

Zanimljivo je primijetiti da televizija očekivano ima snažniji utjecaj na indirektno iskazivanje agresivnosti nego nasilne računalne igrice. Također je dokazano da učenici koji igraju igrice u kojima ima više nasilja, češće iskazuju i sva tri oblika nasilnog ponašanja prema ostalim učenicima (Anderson, Bushman, 2001.; Anderson i sur., 2010.). Ne iznenađuju rezultati koji pokazuju povezanost količine nasilja u igricama s fizičkim i verbalnim nasiljem, dok se povezanost i prediktivnost s indirektnim nasiljem pokazala neznčajnom budući da su sadržaji videoigrica usmjereni više prema direktnoj agresivnosti. Dakle, zbog prirode igrice indirektna agresivnost je manje zastupljena u odnosu na televizijske emisije. Rezultati dobiveni u istraživanjima sugeriraju da učestala izloženost nasilju u računalnim i videoigricama uz neposredne moguće efekte može dugoročno utjecati na povećavanje agresivnosti te na desenzitivizaciju na nasilje, odnosno smanjivanje emocionalnih i bihevioralnih odgovora na nasilne poticaje, čemu pridonosi osjećaj da žrtva uistinu ne pati, jer u igricama se zanemaruju posljedice nasilja i bol žrtava, te na nižu empatiju utvrđenu kao posljedica izloženosti medijskom nasilju (Funk i sur., 2004.; Anderson i sur., 2010.).

Sve navedene posljedice izloženosti nasilnim medijskim sadržajima mogu povećati vjerojatnost za agresivno ili nasilno ponašanje prema vršnjacima, što se često manifestira kroz zanemarivanje njihovih osjećaja i prava, ali i direktno i indirektno nanošenje štete, neugode ili boli. Iako prema rezultatima istraživanja djeca izložena nasilnim televizijskim sadržajima imaju tendenciju da postanu agresivna i više nasilna (Donnerstein, Slaby, Eron, 1994.; prema Gentile, Craig, Anderson, 2003.), treba reći da su mediji tek jedan od mnogih načina na koji djeca uče biti nasilna.

Razlike u rizičnom ponašanju djece i mladih s obzirom na spol

U brojnim radovima istraživano je također i utjecaj spola na manifestiranje različitih skupina rizičnog ponašanja. Pokazano je da su mladi muškog spola skloniji pretežito aktivnim oblicima ponašanja kao što su delinkventno i agresivno ponašanje, poremećaj

ophođenja, ali i konzumiranje psihoaktivnih tvari (Fagan i sur., 2001; Scales, 1999; Buljan-Flander i sur. 2007; Žižak i Jedud, 2005; Ciairano i sur., 2009; Mihić i Bašić, 2008; Novak i Bašić, 2008; Lebedina-Manzoni, 2005 i dr.), dok su djevojke u adolescenciji sklonije pretežito pasivnim oblicima ponašanja (Glavina i Keresteš, 2007; prema Novak i Bašić, 2008).

Izvješće europskog istraživanja u školama - ESPAD (Kuzman i sur., 2008) za 2007. godinu pokazuje kako dječaci u većini zemalja češće konzumiraju alkohol od djevojčica, međutim, da je i kod djevojčica primjetan trend porasta konzumacije alkohola. Istraživanje koje su proveli Ljubotina i Galić (2002) na uzorku od 2.349 učenika zagrebačkih srednjih škola (od 8. razreda osnovne do 4. razreda srednje škole) pokazalo je kako konzumiranje duhana i alkohola raste s obzirom na dob, ali kako ne postoje razlike prema spolu. Razlike su dobivene samo u razini svakodnevnog konzumiranja, pri čemu su dječaci češće svakodnevni konzumenti. Rezultati istog istraživanja pokazali su porast konzumacije marihuane s obzirom na dob, te učestalije konzumiranje marihuane od strane učenika muškog spola. Veliko europsko istraživanje provedeno u Nizozemskoj i Italiji ukazuje kako su djevojke rizičnije u području seksualnog ponašanja, dok su dječaci u području delinkventnog ponašanja i konzumiranja psihoaktivnih tvari (Ciairano i sur., 2009), a Glavina i Keresteš (2007; prema Novak i Bašić, 2008) govore o tome kako kod djevojaka simptomi depresije rastu s dobi, što ih čini rizičnijim za skupinu pretežito pasivnih oblika poremećaja u ponašanju. Markuš (2005.) također navodi da su učenici s neopravdanim izostancima skloniji rizičnim oblicima ponašanja, da značajno više puše, konzumiraju alkoholna pića, eksperimentiraju s drogom i skloni su destruktivnom i agresivnom ponašanju. Mladi koji redovitije uzimaju marihuanu skloniji su i uzimanju drugih težih droga, drugim rizičnim i delinkventnim ponašanjima, slabije su prilagodljivi te su skloniji kršiti norme i pravila (Kuzman i sur., 2004).

U istraživanju provedenom u zagrebačkim srednjim školama 2006. g. pokazalo se da zagrebačke srednjoškolce u najvećoj mjeri opisuju ponašanja vezana uz bezvoljnost i rastresenost u školskom okruženju, te kako dječaci manifestiraju više agresivnog ponašanja. Bezvoljnost i rastresenost obuhvaća i pospanost u školi, nezainteresiranost za školsko gradivo, teškoće u koncentriranju, lijenost u izvršavanju školskih obveza i brzopletost. Općenito, može se zaključiti da se radi o pasivnim oblicima rizičnog ponašanja koje je posebno usmjereno na ponašanje u školi te ono koje je vezano uz izvršavanje obrazovnih obaveza. Iznenađujući je podatak da učenici gimnazija postižu veće rezultate na ovom faktoru u odnosu na učenike srednjih strukovnih škola, iako je s obzirom na manji

omjer učenika koji pohađaju gimnaziju ovaj rezultat potrebno dodatno provjeriti daljnjim istraživanjima. Rezultati su također pokazali da ne postoje razlike u markiranju i konzumiranju psihoaktivnih tvari između djevojaka i dječaka, dok se u istom području uočava tendencija prema intenziviranju ovakvog ponašanja s obzirom na dob (Ricijaš, Krajcer i Bouillet, 2006).

Razmatrana psihosocijalna obilježja srednjoškolaca (spol, dob i školski uspjeh) znatno pridonose fenomenologiji rizičnih ponašanja, što posredno upućuje na mogućnost i opravdanost kreiranja različitih intervencija usmjerenih prevenciji rizičnosti različitih skupina djece i mladih.

ZAKLJUČAK

Adolescencija je životni period ranjivosti i mnogih rizika kao i vrijeme kada mladi na različite načine pokušavaju uspostaviti neovisnost od svojih roditelja - rano stupanje u seksualne odnose, konzumiranje duhana, alkohola, opijata, bijeg od roditelja (i nastavnika) kao što se zamjećuju i druga rizična ponašanja kojima se krše društvene norme i razvijaju negativne posljedice kod djece i adolescenata. Obitelj i škola (odgajatelji, nastavnici, pedagozi, psiholozi) imaju prema djeci jednu od glavnih odgojnih zadaća - pružiti im potporu u njihovom sazrijevanju, prepoznavanju njihove autonomne ljudske vrijednosti i omogućiti im da razviju svoje pune potencijale. Jedna od odgojnih funkcija je i osposobiti ih da osim zajednički i samostalno prevladaju "rizične izazove".

Ispitanici koji s djecom i mladima provode značajan dio dnevnog vremena u vrtiću, domovima i školama činiteljima koji potiču rizična ponašanja djece smatraju toleriranje društva rizičnih i nemoralnih ponašanja, izostanak svakodnevne primjerene brige roditelja o djeci, izostanak pozitivne

komunikacije među vršnjacima kao i marginaliziranje odgojne uloge škole od strane gotovo svih socijalnih razina. Poboljšanje kvalitete i perspektive života mladih, poboljšanje stručnosti specifičnih edukacijskih programa primarne prevencije rizičnih ponašanja usmjerenih prema djeci i mladima, ali i roditeljima, nastavnicima i odgajateljima te organiziranje učinkovitog sustava za rano prepoznavanje simptoma i otkrivanje rizičnih ponašanja jedan je od glavnih zahtijeva suvremene pedagogije.

Iako izučavanje problema rizičnih životnih stilova djece i mladih nesumnjivo zahtijeva interdisciplinarni i longitudinalni pristup, Hagan kao ključ promjena s obzirom na tendenciju porasta „mladih u riziku“, smatra kako je potrebno pronaći sporazumni „jezik“

koji će pomoći da postanemo obostrano senzibilni, da razumijemo mlade, ali i da zajednički pronađemo „konceptiju” u kojoj će mladost i razvoj biti obostrano međugeneracijsko obogaćivanje. Prema UNESCO-voj procjeni obrazovanja u 21. stoljeću (Delors, 1998, str. 58) smatra se kako općenito gledano sustav odgoja i obrazovanja valja i sadržajno usmjeriti na neke temeljne humane vrijednosti. U skladu s navedenim odgoj zdrave, sretne, odgovorne te uspješne djece i mladih zasigurno je jedan od najhumanijih ciljeva i zadaća obitelji i škole.

LITERATURA

- Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, Vol. 12, br. 1, 197-213.
- Bilić, V., (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, Vol. 12, br. 2, 263-281.
- Ricijaš, N., Krajcer, M., Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca - razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, Vol. 12, br. 1, 45-63.